

CUERA 1974

ANNADA XX

4. CUDISCHET

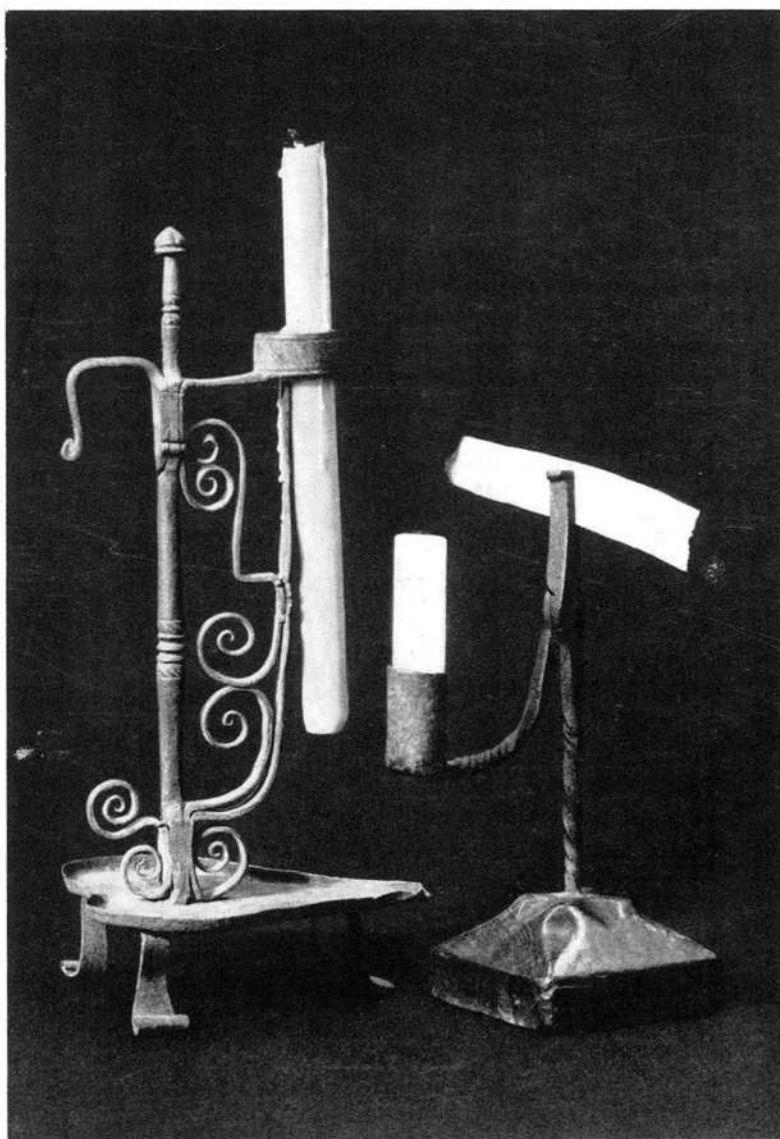
RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONISCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Emissiuns 143, 144

Stampa Romontscha Mustér

Seniester: porta-candeilas cun plema, fier, Olten, 16./17. tschentaner. *Dretg:* porta-stialas cun siara de peisa e candeila, Wales, 16./17. tschentaner.

FIUG E GLISCH I, emissiun preparada da *Alfons Maissen*, Cuera,
tenor in discuors d'*Erich Lüscher* cun *Hans Brunner* ed *Eduard Klein*.

Mesjamna, ils 8 de matg 1974, dallas 10.20—10.50 h: *Emissiun*
Margis, ils 14 de matg 1974, dallas 14.30—15.00 h: *Repetiziun*

LA GUARDIA DE NOTG DIL VARGAU E DE NOS GIS I, emissiun compilada da
Alfons Maissen, Cuera, tenor in'emissiun da *Gottfried Wälti, Köniz*.

Mesjamna, ils 22 de matg, dallas 10.20—10.50 h: *Emissiun*
Margis, ils 28 de matg, dallas 14.30—15.00 h: *Repetiziun*

Introducziun

Las duas emissiuns avon las vacanzas grondas ein dedicadas a temas tradizionalis parentai, e tuttina de grond contrast en lur svilup e finamira. *Fiug e glisch* restan en principi, sco elements, tras tuts ils temps quei ch'els ein de natira. Il carstgaun emprova de far diever augmentau de quellas forzas misteriusas. Objects ed invenziuns realisontas semidan e svaneschan, seprogredeschan en moda maisudida. Cun la dumignonza quasi perfetga dil fiug crodan indrezs prigus che eran destinai de tener el a mistregn per il diever dil carstgaun. La glisch recenta entscheiva a transformar la notg en gi. In progress enorm che ha mess d'ina vart ed en museums ina entira cultura interessanta d'objects ed indrezs de fiug e glisch.

Interessant ei che gest quei svilup ha terrau, ni gidau a smasar l'impurtonza d'in'instituziun che era en emprema lingia destinada de survigilar il fiug che smanatschava nos vitgs e marcaus, la guardia de notg, ils guardians dellas portas marcauillas, quels dellas tuors e clutgers.

Las duas emissiuns ein stadas pusseivlas entras plirs agids e survetschs. *Fiug e glisch* ha fatg bien diever dil material exponius en moda unica el *Museum historic* ad Olten, sebas per part sin in'emissiun de lungatg tudestg, discuors dad *Erich Lüscher* Radio Berna, cun *Hans Brunner*, custos, ed *Eduard Klein*, assistent, dil museum historic, Olten. Ina viseta cunzun della partiziun: *Fiug e glisch*, la pli completa en Svizra, dils 25.4.74, ha sclariu beinenqual caussa buca dil tut clara. Las 10 clischas partenent fiug e glisch derivan dal cudischi: *Sammlung Feuer und Licht*, da dr. *W. F. Tschudin*, Riehen, il grond enconuschider e rimnader della partiziun: *Fiug e glisch*.

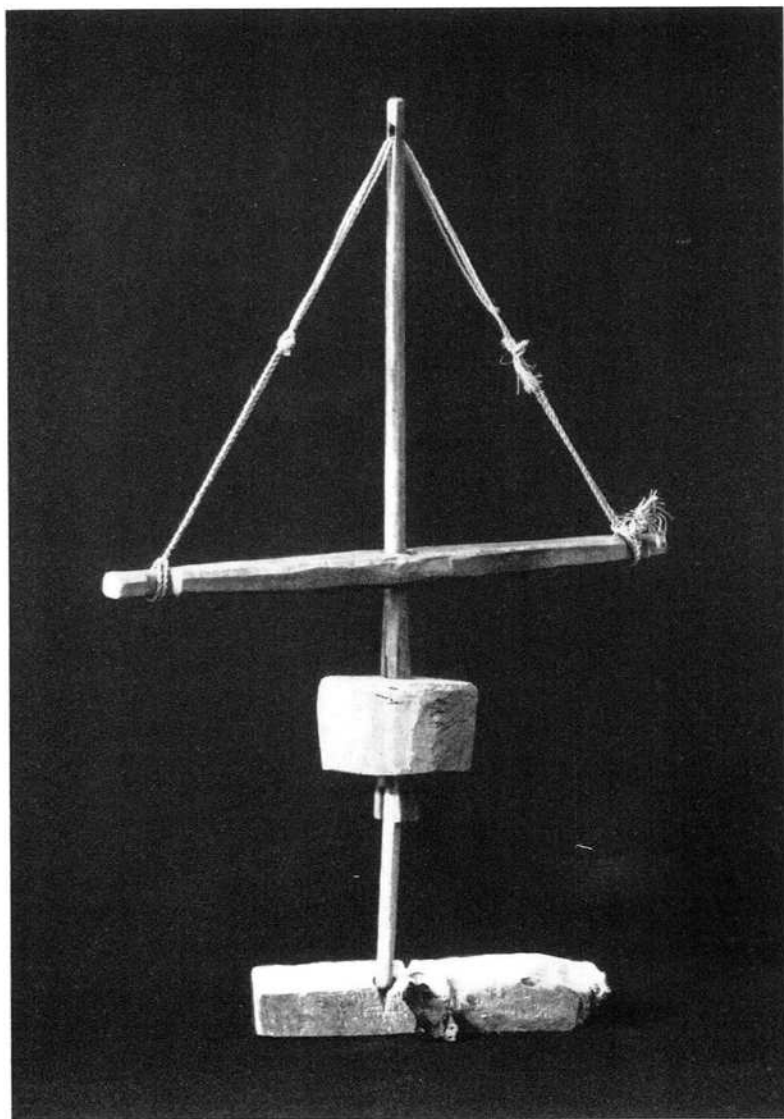
L'emissiun sur della guardia de notg, sebas sin material d'in discuors da *Gottfried Wälti* en in Radioscola de lungatg tudestg, fagend diever della lavur de dr. P. Sommer, Kirchlin-dach, sur della guardia de notg, de tuor e de porta en Svizra. Per las clischas relativas in cordial engraziament a *Walter Walser*, redac-tur dil *Schweizer Schulfunk*. *Alfons Maissen*

Fiug e glisch I

Da Alfons Maissen, Cuera

Sur dil fiug e la glisch secapescha che mintga carstgaun fa era aunc oz ses patratgs, schegie che quels gronds schenghetgs della natira vegnan survi da present sin in taglier d'argien

glischont, da serviturs ch'ins strusch sa danunder ch'els vegnan. La notg para savens, per nossa societad humana moderna, pli clara ch'il gi, contrasta cul vit e stgir, ch'era la pli ferma

Tradel de fiug cun roda de catsch. Il fis che vegn menaus vi e neu, anavon ed anavos entras la corda, producescha il fiug. — Indonesia. Emprest dil Museum d'entologia, Basilea.

glisch artificiala po tonscher viado el spazi universal. Cun quella nova glisch che ha entschiet a pruir avon in tschentaner cun impurtontas invenziuns ei il mund buca vegnius pli clars ed allerts. Il quen per surfallaments ed excess de fiug e glisch vegn gia presentaus oz sin tagliors meins splendents e glischonts, anzi, scurvanaus e maltartaus dal tschuff e pètsch che vegn dalla glisch, dallas forzas fugalas surduvradas. Il quen vegn zacu scuntraus senza fallir, e tochen sil peter pis. Auncallura, tgi less ca beneventar il saun progress, tgi fuss cantlis de returnar alla primitivitat de fiug e glisch d'avon 200 e 500 onns?

Ina emissiun en lungatg tudestg fatga avon enzacons onns da *Erich Lüscher*, um dil Radio de Berna, ha destadau casualmein noss'attenziun. Ei settractava d'in discuors cun dus umens che prestattan al *Museum historic ded Olten*, che posseda bein la pli cumpleta collecziun ded uordens ed urdigns sur dil svilup, la dumignonza e la preservaziun dil fiug tras ils temps. Quella bein disponida collecziun en ina sala speciala, cun numerusas vetrinas, objects beintschentai e scripturai, ei stada pusseivla entras la cumpra e surschada della gronda part dils objects davart de *dr. W.F. Tschudin* a Riehen, al qual il Museum ad Olten descha grond engraziament. Per l'inauguraziun de quella part dil museum ha *dr. Tschudin* scret 1968 in oreifer muossavia cul tetel: *Sammlung Feuer und Licht, kurzgefasste Geschichte der Feuererzeugung und künstlichen Beleuchtung*, dal qual nus fagein denter auter diever, era d'ina partida clischas surschadas dal Museum d'Olten.

Avon enzacontas jamnas vein nas giu caschun de visitar il Museum historic ad Olten. Il conservatur *Hans Brunner*, sco era il procuratur ed installatur, *Eduard Klein*, han dau cordiala audienza e demonsttau co vegneva fatg fiug avon mellis onns! —

1. Il fiug

Il fiug ei staus ligiaus culla carstgaunadad dapì si'entschatta, in element nunseparabel dil

cunfar e trafficar human. Novas concretas e francas dal fiug dils emprems temps della carstgaunadad ein denton scarsas. Sur l'existenza ed il diever de quel dattan perdetga veglias scartiras, vegls desegns e maletgs, excavaziuns ed objects exponi en museums spatitschai en tuttas parts de nies mund.

D'avon 500 000 onns han ins anflau en China, en cuvels de pievels primitivs, ossa pegliada dal fiug. Mussament ch'il fiug era dumestificaus, mo negin avis sur dil proceder mecanic primitiv per realisar el. Ils Egiptians enconuschevan gia il tradel de fiug, e che pievels primitivs drovan quel aunc oz, ei documentau traso puspei. Cun lenns frotai in vid l'auter, cul tradel stuorn, cun resgia e crie de fiug, vegn aunc oz envidau tizuns e fueinas en certas regiuns dell'Africa, ell'America de miez etc. D'ina cumedia d'Aristophanes (450—388 avon Christus) savein nus ch'il veider de sulegl (Brennglas) era gia enconuschents, cul qual ins era el cass ded envidar rauba tgunsch barscheivla.

Il crap de fiug ei entras schabetg e pratica vegnius enconuschents gia tiels pievels primitivs. Pitgar crap sin crap deva brastgas. En fossas d'Alemanns secasai el contuorn ded Olten han ins anflau avon 1500 onns crappa de fiug ed igl itschal de pitgar fiug. Veglias scartiras tecnologicas allegheschan metodos de far fiug. Igl *Orbis pictus* da *Comenius*, 1766, relata denter auter: «La brastga vegn pitgada cun agid digl itschal ord il crap de fiug e pegliada dal schuom. Cun quel s'envida in filatsch de zuolper che dat da sia vart fiug ad ina candeila ni a lenna. Enstagl de fils de coven e glin bugnai en zuolper luentau, savevan era lennets ni stialas vegni zulprai e duvrai per envidar candeilas e fueinas. Quellas stialas enzulpradas han giugau per tschentanners ina gronda rolla. Faschs de tala rauba han ins anflau en massa, cunzun cun rumper giu casas. El museum allegau sesanflan tals faschets dalla fin dil 18. tschentaner.

«*Dariet sco crappa de fiug*», pia crappa tut empaglia che dat brastgas! Denton mender stev'ei de survegnir la dretga crappa, de buna, ferma e caulda brastga. Ella vegneva retratga per gronda part ord l'Engeltiara.

Davontier: indrez cumplet de dar fiug; per part tschenai sil schuom-pipa: itschal, craps de fiug, schuebels de zuolper. *Dretg dalla vart*: urdegn de fiug de sac cun figuraziuns, dasperas cuppa cun manetscha per crappa de fiug. *Enamiez davos*: indrez de far fiug en fuorma de tschenta cun tastga, Tibet. *Seniester davos*: meisa de pitgar fiug cun indrez de siara de fiug. Frontscha, ca. 1750.

Il medem stat ei cun las qualitads e materia de bulius, dil schinumnau schuom ni zunder. Da diversas plontas saveva el derivar. Era cheu grev d'anflar il ver material, che pegliava tgunsch brastga. Era en quei grau segidava igl exteriur, de retrer ellas paucas stizuns de pli baul. Il carstgaun primitiv saveva aunc pauc d'import e d'export de raubas. Ei tuccava ded encurir e prender la rauba ch'era damaneivel. Quei sclauda buc las vias remarcablas de commerci da temps vegls per caussas fetg preziusas sco ambra, novas legas de metals etc.

In auter impurtont fatg ei l'invenziun digl itschal de pitgar fiug. Pitgar crap sin crap vegn en quei mument remplazzau de maniera ch'il crap dil maun dretg tschessa en favur digl itschal. Quella fuorma speciala, cun duas onzas per tener bein denter dartuglia, ei

enconuschenta, sco gia menziunau, per tut il mund. Mo co il dies vegneva entschalius avon 1500 resta in misteri. Per il fetg dir crap de fiug, consistents d'acid silicic, era il fier memia fleivels e loms. Vid biars itschals de pitgar fiug vesan ins il dies d'itschal malamein isaus e smuttaus.

Il Museum Olten posseda ina partida ischals de differenta fuorma, da biaras tiaras e de plirs tschentanners, dals Alemanns dil 6 e 7 tschentanner tochen tiels pievels primitivs ded oz, ils Nepales ed auters. Sche nus anflein tals urdegns era tier nus, ch'ins ha duvrau tochen viaden els anno 20 de nies tschentanner per envidar la pipa, savein nus che nus essan buca stai persuls ils inventaders.

Schegie che nus vein cristallas e crappa de fiug de stiarnier, fuvan ils carpels de nos vegls il bia cumprai en ina stizun, carpels fendi e de

cantuns gits. Sur de nossas isonzas referentas en tiara grischuna zacu pli tard de pli.

Olten e siu contuorn sa segloriar d'haver giu minieras de crappa de fiug gia el Neloliticum, pia avon 4000 e 5000 onns. Quellas ein pli tard secuvretgas, mo da 1650—1850 renaschidas a gronda acziun, demai che entuorn 1650 in scientist franzos ha inventau buis e pistolas cun siara de crap. Il carpel de fiug fermaus vid l'aigra dil tgiert cun plema, slanschava giu sigl itschal e deva brastgas gest sil von de puorla fina. Da leu penetrava il fiug primar tras ina rusnetta viaden ella fueina de puorla ella conna!

Nus vein gia menziunau ils Egipzians. Ella fossa dil farao Tut-anch-amon, che ha regiu da 1358—1350, han ins anflau sper bellezza amplas ded ieli era las buccadas d'in indrez primitiv de far fiug, in festet de lenn dir ed in tschep de lenn pli lom sco letg, cun lagugns. Quei lennet vegneva mess verticalmein cun ina dellas fins, pia cun lenn frontal, giu ella vanaun preparada, lu zulaus vi e neu cullas palmas maun en gronda spertadad, sfurzond il lenn engiuvians. Igl ei il principi dil schinum-nau firliforli ch'ins duvrava per pinar vischala, mo senza la roda de peisa, senza il lennet de miez e la corda zuglionta. Era il castrar la carentina ei de medem sistem, mo leu culla corda che sezuola entuorn il fest ni fis e lavura pli da rudien ed en gronda spertadad. Cheu denton mo culs mauns, sco de zular fava de prers, zular en cordas ni trau. En quella pli semplia moda eis ei mai reussiu el Museum de producir fiug, bein denton cun in firliforli, cun agid d'estga e stialas zulpradas.

Igl enconuscent scribing e referent de viadis, René Gardy, relata ded Africans che eran el cass de far fiug cun fis e tschep persuls; era dunna Duby sa confirmar il medem, ch'ha visitau pievels primitivs el contuorn dils confins de Mexico e Guatemala, els uauls primitivs.

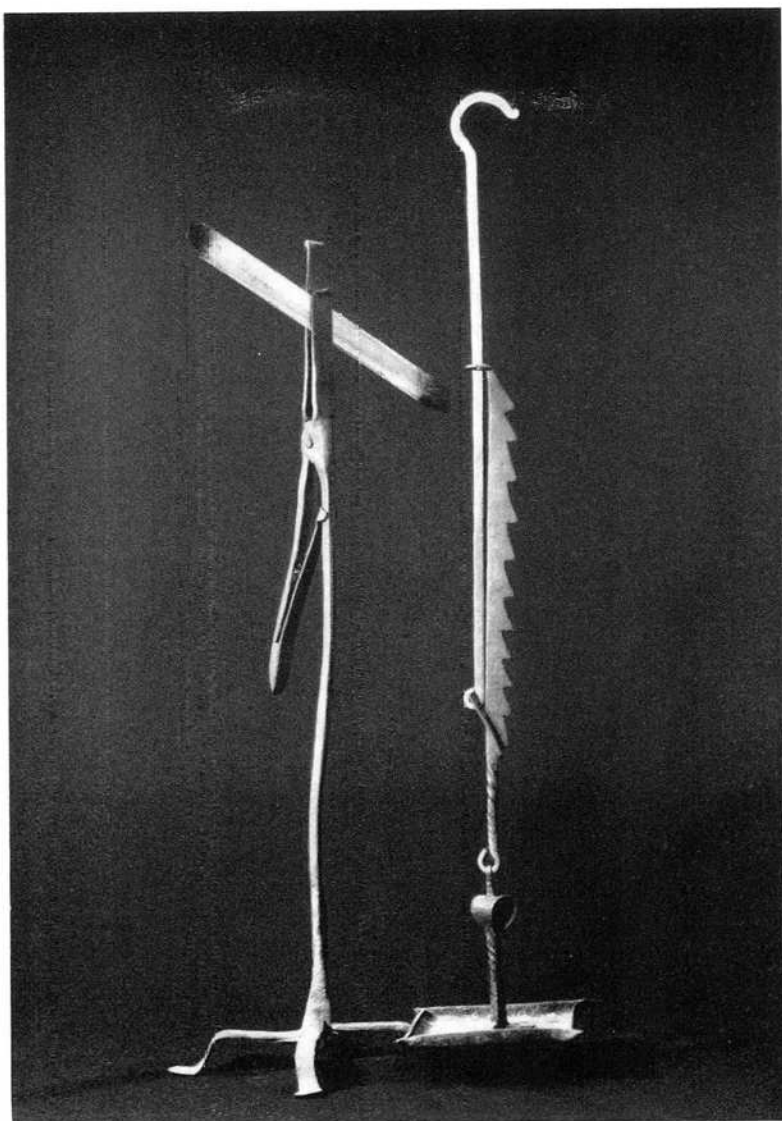
Gia Plinius numna entuorn l'entschatta de nossa èra il tradel de fiug en sia Historia naturala. Quel ei en sias diversas fuormas bein la pli veglia moda de rabbitschar neutier fiug. Mo ei fuss falliu de crer che la sguschada de quei tgau-clavella sil lenn de fundament detti

fiug direct. Ei dat fem, e cun in firliforli sa ei dar caliras de varga 200 grads el fin resgem-puorla che sesviluppescha denter clavella e lenn-tschep. Ins sa cun agid della puorla denter il lenn-tgau della clavella e la mumma, metter en flomma feins secs, stialas de lenn-teigia, estga impregnada etc. Sper il tradel de fiug ha il museum ad Olten era exemplars de crocs e resgias de fiug, metodas de far fiug applicadas aunc oz ell'Africa e Guinea nova, ell'Algeria dil sid etc.

Cull'invenziun dil fosfor 1669 entras Brant a Hamburg ein novas pusseivladads s'aviartas. Ei ha denton duvrav plirs tschentaners e novs umens della scienza per fabricar il schuebel cul lennet e capetsch-zuolper. La fabricaziun en Svizra ei vegnida scumandada 1898 per motivs de prighel de sanadad davart ils luvvers. En siu stagl sesviluppescha ina autra specia de zulprins, ils svedes, che conquistan en lur perfecziun igl entir mund.

Era ils apparats d'envidar, ni envidaders, ein naschi ualti baul parallelmein. Fürsteburg construescha in tal gia 1770. Mo sco tut ils models d'entschatta — ins vegli seregurdar dils vegls truffels ded uras, dils apparats de fotografar, de radio e televisiun — fuvan era sias construcziuns complicadas e malgenglias, surdimensionadamein grondas. Oz enconuschein nus ils apparats d'envidar rufinai e cumadei-vels, fuormas perfeczionadas, deducidas dad ina construcziun intermediara de gronda impurtonza, stada pusseivla entras l'invenziun dil metal *Auer* 1909. Quella lega (miez fier e miez cerium) dat brastgas ordvart caudas e fermas cun sguschar ella vid itschal ni crap de fiug. Quella brastga recenta envida era zunder, gas de benziun e d'alcohol etc. cun gronda levadetgna.

Nos apparats d'envidar moderns ein prevedi d'ina buccada metal *Auer*, vid il qual ina rodetta dentada d'itschal sguscha e caschuna brastgas. La mecanica intermediara sura allegada consisteva d'in bischelet tras il qual in lamegl de mangola impregnaus dal benzin vegneva siado e che survegneva brastgas e burnida entras itschal e crap de fiug. Gia *Leonardi da Vinci* veva sco emprem skizzau entuorn 1500 siasas de roda dentada per buis e

Seniester: porta-stialas de glisch cun plema, fier, Olten, 16./17. tschentaner. *Dretg*: cazzola de seif de quater lamegls cun stanga dentada distschentabla, fier. Svizra, 17./18. tschentaner.

fisis. Cun rotar spert quella roda encunter pirit ni crap de fiug dev'ei brastgas ch'enflamavan la puorla fina el von, ni per auters dievers sin il schuom egl apparat d'envidar. Tut quellas invenziuns de pioniers de pli baul ein en principi mo vegnidas perfecziunadas. Aschia eis ei stau culla candeila de motors, cugl envidader modern, cun biaras autras

invenziuns, prestaziuns dils tschentaners vargai.

2. La Glisch

Dal fiug alla glisch arrivan ins senza far pass. Il fiug sco era la glisch ardan, consumeschan e seconsumeschan. Il fiug ha pli ferma noziun

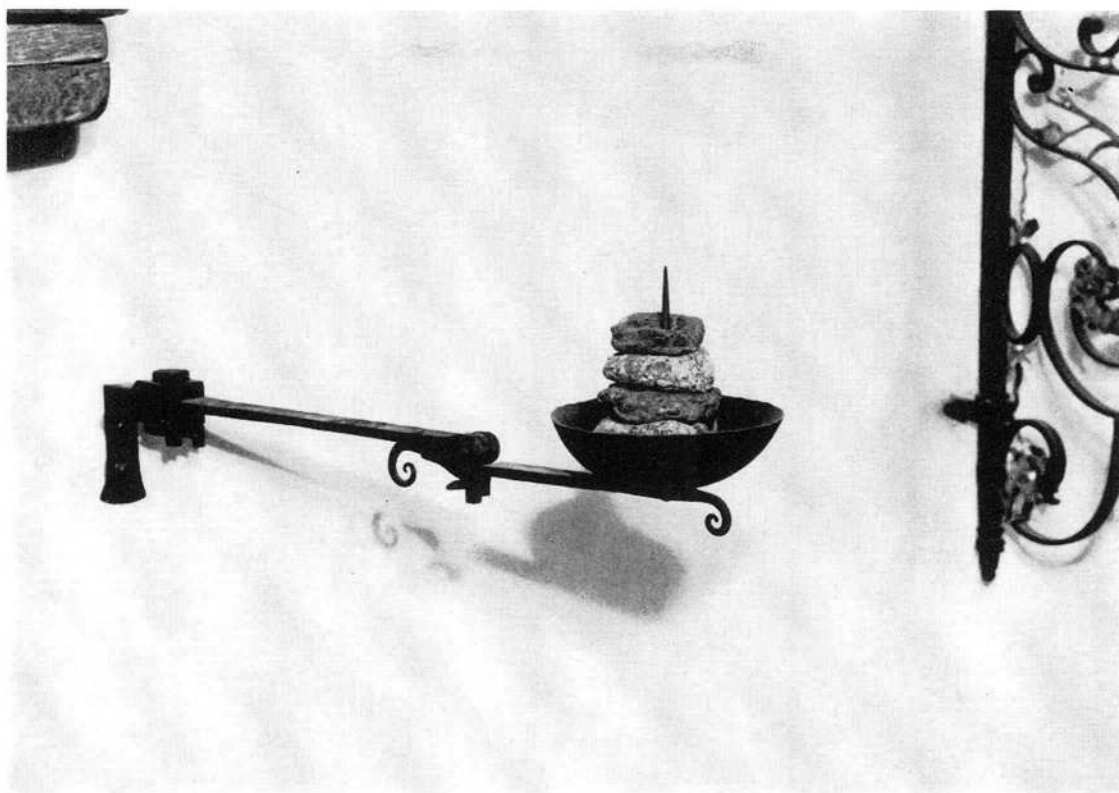
Mesadad seniastra: 2 canasters de glisch, purtabels, fier, cun stialas-teigia. Miet d'illuminaziun per lavurs el liber. Mesadad dretga dil maletg: 2 cazzettas de peh u de rascha, purtablas, fier, cun lien rudials de rascha, plirs in sin l'auter. Avon ch'igl emprem era stezs stueva il secund e tierz vegnir tschentaus ella cazzetta. Ellas survevan per sclarir vias e plazzas, tochen l'entschatta dil 19. tschentaner.

de calira, sclarescha e fa glisch el medem temps. La glisch ei in stadi, ha in'autra finamira, ina funcziun diversa, segirescha in cuoz. La glisch ei movibla, lai semover, lai s'orientar, lai luvrar cun e vid objects, formond tras il stgir in vau de claritad. Il fiug dils selvadis scaulda e sclarescha, va a fin e seconsuemescha en moda naturala, sch'el vegn buc alimentaus continuadamein, conserva.

La glisch sto esser pli u meins dureivla; quei pretenda per ils pievels primitivs novas enco-

nuschientschas, saver stender in fiug limitau en moda uliva, spargnusa. D'impurtonza fuva il material carburont, la combinaziun d'adina puspei novas experiencias. E cheu entscheiva, schegie ella pli primitiva moda, la glisch artificiala.

Excavaziuns demuossan che gia ils palissaders duvravan candeilas e tizuns de scorsa badugn. Quella moda de far glisch ei stada en vigur en Spagna, en Pologna ed era en Svizra tochen viaden el 19. tschentaner. Ils miniers dellas Salinas de Hallstatt en Austria han

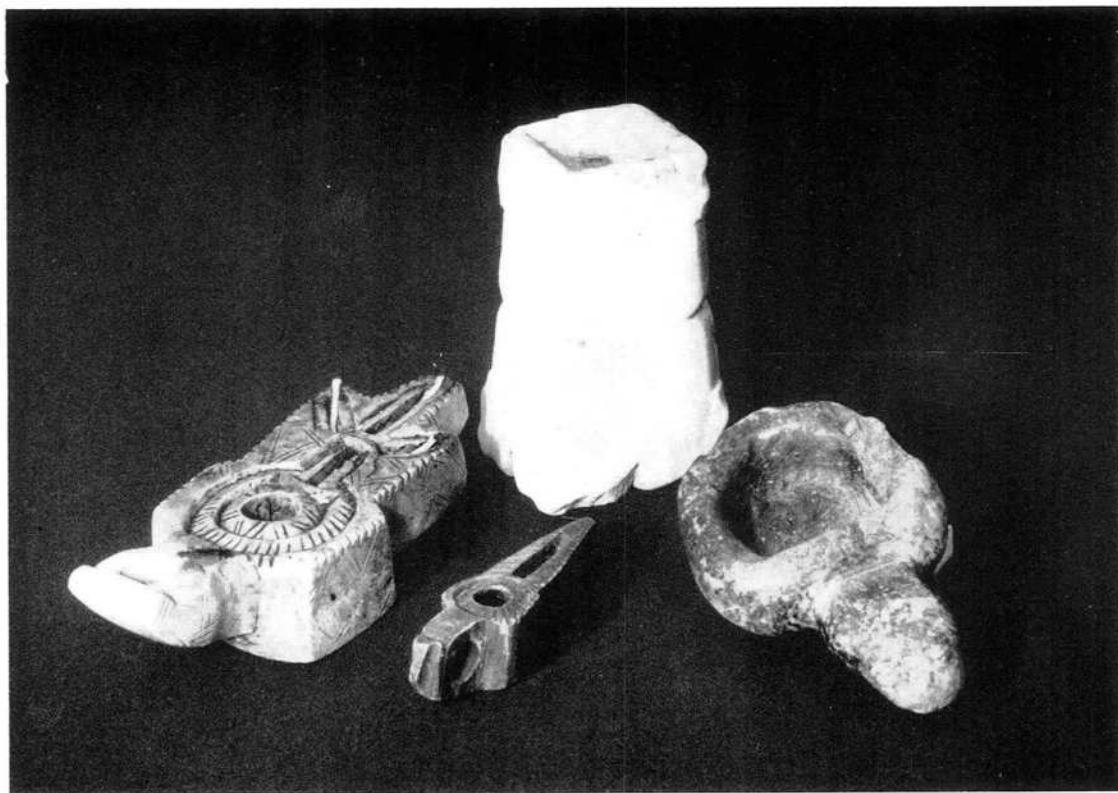
Cazzetta de peh ni rascha vid in bratsch mural, fier, cun rudials de rascha. Duvradas per glisch sin vias el marcau; circa 1730.

duvrau la stiala de glisch gia 1000 onns avon Christus. Quei era stialas de pégn e viez. El sal ein las stialas stadas conservadas bein, per part miez arsas, mo era faschs buca tuccai, en reserva. De sia existenza d'avon 4000 onns dattan las stialas dellas minieras paleolicas de jaspis a Krzemionski en Pologna.

La stiala-teigia della tieua ei bein de considerare per la pli veglia fuorma de tizun e candeila. Per stiala de glisch duvran ins, cunzun en stivas e combras, era il lenn badugn, fau e glienda che caschunavan meins fimera. Tocca pli gronda vegneva envidada en loghens cun bural, en nischas e tgamins. Stialas pli liungas fendidas cun cuntials, ni splanadas cun hazras splaunas de gronda fierada, fermadas sin crunas, sin fiars de tegn e canasters de fier. Cun indrezs specials savevan stialas vegnir fermadas horizontalmein e barschadas sin

omisduas varts enina. Era sin vias e gassas dev'ei talas glischs. Stialettas vegnevan era messas en bucca per haver per muments ils mauns libers. Da quei maletg ein naschidas las fuormas de tgau-carstgaun en tiaracotga, de bucca aviarta. En quellas metteván ins las stialas glischontas duront ina lavur limitada en cuschina, en tschaler, on bargia.

Igl enconuscent fetgastialas de fier, duvraus ils davos tschentaners en massa, ha siu origin en in scanatsch ni buoretta fendida sisum. En quella fessa vegnevan las stialas barschontas serradas. Da quei primitiv strenschnz de lenn ei lu quel de fier cun pleva e peisa sesvilupaus. Da vegl enneu han era tizuns de rascha surviu per glisch. Ins zulava ensemen tocça de cordas e de teilas e bugnava la zuola en rascha luentada. Era la candeila de tschera, ils tscheps-tschera survevan d'emperneivla glisch. El

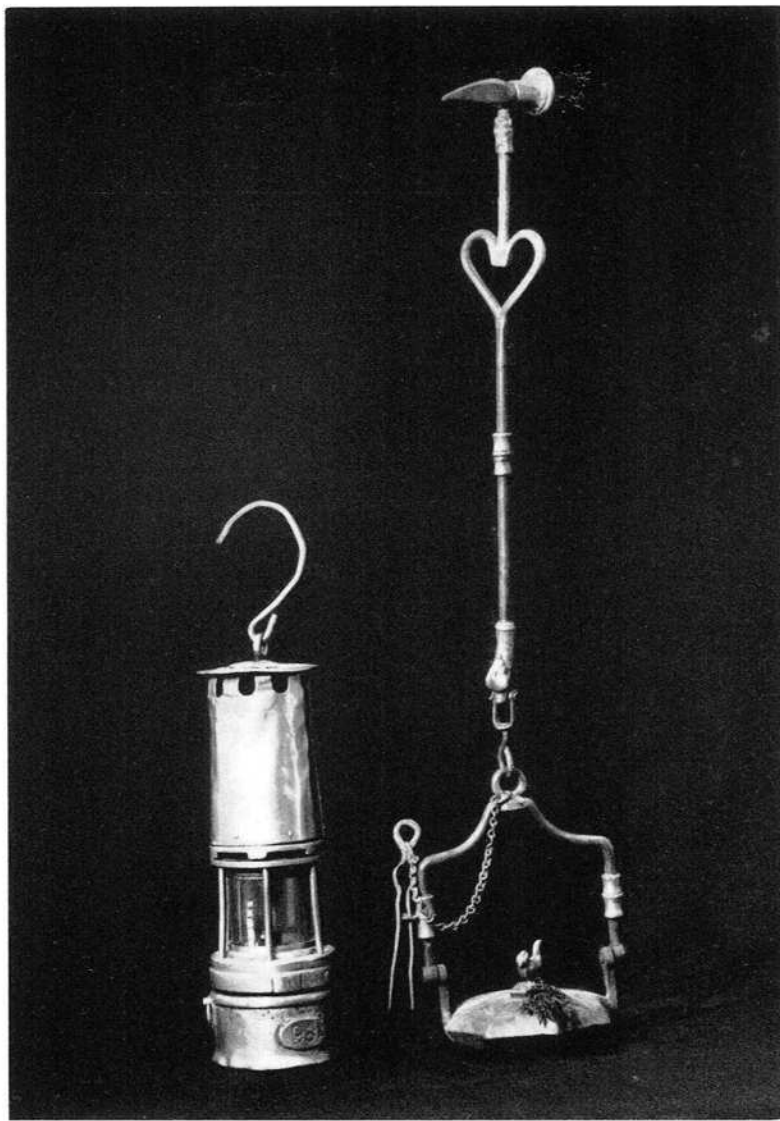
Seniester: lampa de gnaffa cun treis flommas, maroc cana, crap. *Davontier:* lampa d'in fiug. *Amiez davos:* lampa de tschep ord scalegl, Val Müstair. *Dretg:* lampa ord crap, serpentin. Zermatt, ca. 14. tschen-taner.

temps miez giugavan las rudialas de peh u de rascha ina gronda rolla sco glisch sin camps d'uiara. Scrottas, fils de glin e coven, tocca de teila e stuppa survevan per quei intent. Ei setracta d'in tizun en fuorma de rudi d'in diameter de 10—20 cm e della grossezia de trei detta. Ils rins de peh vegnevan lumiai e sfundrai tontas gadas ella rascha buglienta tochen ch'els eran bubrentai e semarmeni. Els vegnevan envidai e mess en cazzettas de rascha che glischavan o sin via. Quellas rudialas vevan era intents maligns. Temps d'uiara vegnevan ellas envidadas e tratgas sur la miraglia dils marcaus viaden els quartiers habitai digl inimitg. En in uorden de polizia de fiug vegn la cazzetta de rascha menziunada gia 1681 a Basilea. 1763 acquista il medem marcau 6000 rudials e 27 novas cazzettas de rascha. Quei alleghein nus per dar in'idea de

tut quei che stueva vegnir fatg per la segirtad dils citadins.

Sper las stialas de glisch, ils rudials de rascha existevan las glischs de seif, de pischada e ded ieli. En temps primitivs survevan conchiglias e carlognas per cuntegn de grass ed ielis. Era crappa naturala cun ruosnas adattadas, e pli tard fuormas primitivas de cazzolas de tiaracotga stevan a disposiziun. Ils lamegl vegnevan fatgs da materia diversa, da maguols de plontas, fils de stuppa e mangola etc. Carlognas e primitivas fuormas de tiaracotga vegnan aunc oz duvradas tscheu e leu per far glisch. Insumma, tut las specias enumeradas, e vitier numerusas fuormas intermediaras e de transiziun han per temps augmentau la gronda diversitad. Mintga pievel — e tuts era fomentai de glisch — veva sias fuormas.

La candeila de tschera, las fuormas grondas ed

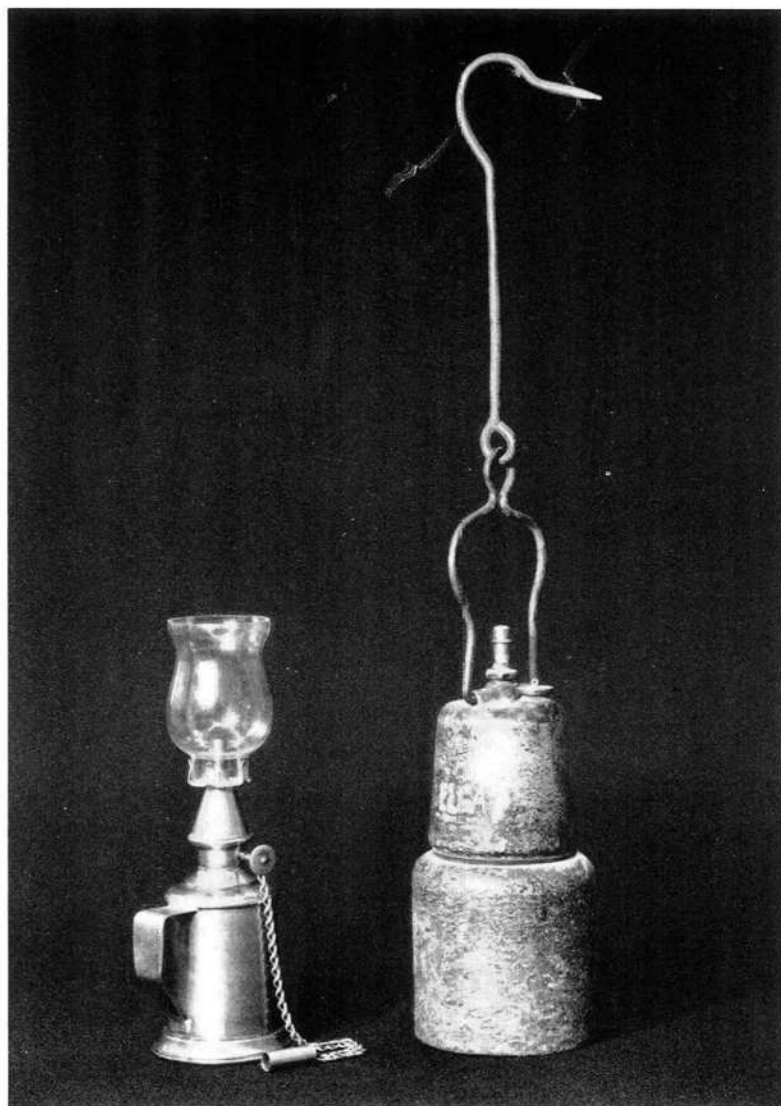

Seniester: lampa de segirezia per miniers, sistem Davy, per benzin, 19. tschentaner. *Dretg*: lampa de minier, per ieli. Duvrada el vegl tunnel dil Hauenstein, 1853.

artisticas d'amplas ded ieli, eran la domena della baselgia e della signeria. Nundumbrei-vels exemplars de cazzolas de seif en fier battiu, las fuormas ded ala, de tschentar sin meisa u de pender vid il plantschiu sura inontan ils marcadonts de raubas veglias sco era ils possessurs. Dallas brauslas glischs e cazzolas ch'ins duvrava en tschalers e cunzun

en nuegls duront il perver, fuss bein enqual caussa de relatar.

Igl ei bein remarcabel che las cazzolettas ded ieli ein aunc vegnidas duvradas per las lavurs el tunnel vegl dil Hauenstein 1853—1858. Il medem ei stau il cass duront l'ereziun dil vau tras il Gotthard, 1872—1882. Lampas de petroli e carbit ein vegni en diever cull'en-

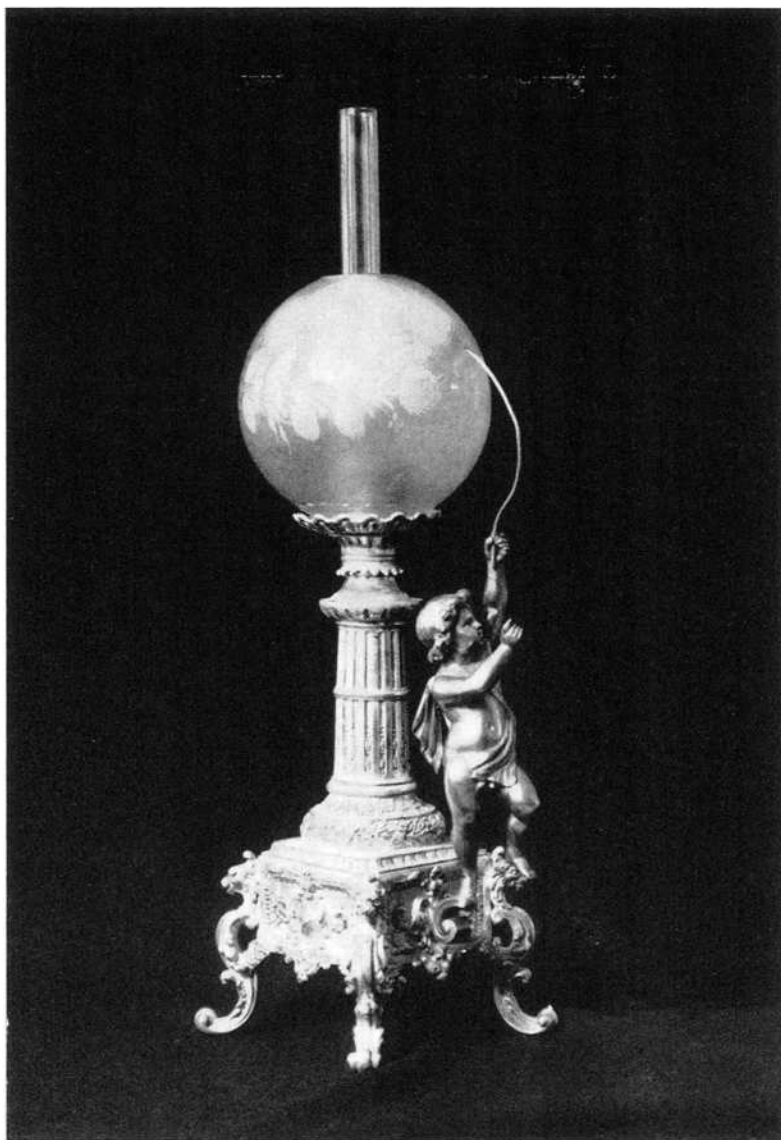
Seniester: glisch de benzin per il diever de casa, messing, Frontscha, 19. tschentaner. *Dretg*: lampa de carbit ni d'acetyl en minieras. Svizra, ca. 1900.

tschatta dil 20. tschentaner. Glischs de gas arrivan era in tec alla gada.

In problem special caschunavan las glischs per las minieras de cotgla. Ellas stuevan vegnir schurmegiadas cun in spess dratg de fildirom per buca pitir donn en cupitgadas ded auas e crappas. Pér la latiarna de benzin, schegie surtratga cun fermes curiass, ha lu spendiu

megliera glisch. Mo era per minieras de metals dev'ei de tuttas sorts atgnas latiarnas.

Las cazzolas ded ieli han a siu temps fatg in considerabel svilup. Inschigns de tutta specia han augmentau glischur e cumadeivladad. Mo en quei stadi luxerius er'ella daventada la glisch dils signurs. Igl um cumin duvrava la cazzola de seif e la candeila de sunscha e seif,

Ampla ded ieli cun cuppa de veider indicona las uras. Il mecanissem dell'ura ei giu el pei dell'ampla. Frontscha meridionala, ca. 1850.

che la casarina culava cun agens indrezs e pressas en lenn e metal.

Silsuenter han aunc plirs liquids e novas materias compactas purschiu basa a novas glischs. Las cazzolas e latiarnas de petroli ein aunc oz en vigur, schegie en moda reducida. Las cazzolas de seif mudergiavan en stivas e cuschinas, en combras ils eglis cun fimanza. Ils

lamegls fagevan traso cotgel, stuevan savens vegnir smuttai e rugalai. Ina forsch speciala fageva quella lavur.

Nus arrivein pli e pli datier dell'invenziun fenomenala della forza electrica, dil pér electric e dils cundrezs complicai de conducts, contacts ed invenziuns de perfecziun continuontas. Dallas lampas de cotgel urschiau

tochen alla glisch perfetga d'ozildi hai duvrau lavur hanada de biars inventaders. In dils gronds campiuns enconuscha mintga scolar, Edison, cun sias mellis invenziuns. Il svilup fulminont dils davos tschien onns ha adina puspei mess en smarvegl giuven e vegl. Mo senza concorrenza ei la glisch electrica auncallura buca stada. Quei demuossan las veglias specias de glisch aunc adina en vigur. Dapi 1800 incirca enconuschan ins la glisch de gas. Ins veva capiu d'entras barschament de lenn, turba e cotgla, mo era d'ielis e grass, destilar e tschaffar en recipients ils differentes gas. In entir tschentaner han ins duvrau quei gas en flomma aviarta. 1892 inventa Carl

Auer in niev sistem de glisch de gas che sclarescha 5 ga de pli culla medema quantiad. Quella cazzola fuva buna e meins cara che l'electric. Ella ha aunc oz buca calau de glischar.

Tuttina, la glisch electrica surpassa en volumen ed intensiad tutta imaginaziun. Ella dominescha la via, la reclama, la fabrica, la casa publica, las nundumbrevilas habitaziuns, dalla bassa tochen viasi ella pli aulta muntogna. Sia impurtonza, sia cumadeivladad puprognan oz la carstgaunadad pli che tut altra invenziun, sefa denton grossa cura che, tuttenina, ils fils de veta, l'olma della glisch moderna, vegn interrutta.

La guardia de notg dil vargau e de nos dis

Da Alfons Maissen, Cuera

Sco annunziau ell'introducziun de quest numer dil Radioscola sebasa l'emissiun sur la guardia de notg, dil guitader, sco ils Engiadines din, sin ina compilaziun da Gottfried Wälti a Köniz, stada realisada ils 12 e 27 de zercladur 1973 per il Radioscola della Svizra tudestga. Wälti sebasa per part sin ina lavur scretta da dr. P. Sommer

La guardia, *la guardia de notg*, ei en in cert senn schi veglia sco la carstgaunadad. Pli che oz curclava la notg avon tshiens onns tut il veseivel, igl entir mund en totala stgiradetgna. Senza controllar digl égl fuva mintga balluc, mintga sgusch in'enzenna suspectusa. En tals ravugls e pievels primitivs dictavan instinct ed intelletg che il capo della famiglia surprindi la funcziun de vigilader responsabel. Uordens nunscrets che devan certas normas. Dils Grecs e Romans enconuschein nus gia d'avon mellis onns las funcziuns de lur guardias. Cheu regeva secapescha la tempra ufficala, stricta, reglementada. Instituziuns en naziuns de gronda civilisaziun e pussonza sco la Frontscha, han scaffiu systems de guardias civilas e militaras de gronda autoritad. Il temps dils gronds retgs e della revoluziun franzosa ein scaffiders e promoturs de guardias. Il Risorgiment talian ei medemamein enconuschents per sias guardias de tutta specia.

Mo nus lein serestrenscher oz alla guardia de notg, als guardians dellas portas dils marcaus, a quels de tuors e castials. Da nos cudischs de scola enconuschein nus enqual passus dils guardians de nos castials.

La guardia de porta veva cunzun de decider tgi che astgava passar tras las portas el marcau. Il guardian d'ina tuor u casti veseva da gi da lunsch amitgs ed inimitgs che s'approximavan. Era il fiug veva el de vigilar. Cunzun la notg sezavrava quel spert dalla stgirenta notg. Sch'in fiug erumpeva, vev'el per arma siu tgiern, en grond prighel ils zenns de stuornas. Omisduas specias de guardia vevan posts fix, igl emprem sper ina dellas quater portas, ils

Representaziun d'ina guardia de notg vid ina porta d'ina truaisch egl Emmental, 1716.

secund siado ellas altezias, en combras, clutgers e stivas de guardia, igl unviern sper pegna, mo adina obligai d'haver lur amplas en funcziun, de restar allerta. Cun vasta vesta da surengiu veseva la guardia si ella tuor, silmeins da gi, il trafficar giu sin tetgs e gassas dil marcau; la notg denton rasava avon si'egliada in vel stgir e spess.

Schegie de medema professiun, veva la guardia de notg ina tut differenta incumbensa. Ils dus guardians sura allegai astgavan buca bandunar lur posts bein defini. La guardia de notg denton secharacterisava entras sia movibladad. El haveva la survigilonza egl intern dil marcau, haveva de far ses turs tras vias e gassas, tenor regulativ, duront in cert quantum ded uras nocturnas. Per ch'ils survigiladers e suprastonts seigien segirs che las cuorsas vegnien veramein fatgas, era la guardia obligada de clamar las

La guardia de notg che cloma l'ura, cun sgara, entuorn 1860 ad Amsterdam.

uras. Dal clom u verset fuv'ei stau in pign pass per arrivar alla melodia cantada. En marcaus cun pliras guardias veva ina de quellas de controllar l'autra. Il clom dellas guardias era cumandaus, la melodia surschada. L'ura che

Ina tesla dellas guardias de notg, de ObergestelenValleis. Ils differents segns indicheschon las noda-casas.

XW. | .. 5 : : F H L : | L f " H 5 J " " " | # ... 11 : L E F " " " |

igl'emprem clamava stueva il secund repeter. Pli tard ha la tecnica inventau novs mieds, mechanics, per la controlla. L'ura dil vaht ei aunc a biars en buna memoria.

Mintga marcau ni vischnaunca pli gronda vevan lur guardias. Recitaziuns e canzuns ein conservadas da quasi tuttas tiaras civilisadas, era regulativs ed uordens relativs. En nossa emissiun vegnan cantadas entginas de quellas.

Ils guardians de porta e de tuor paran d'haver giu incumbensas e stema pli gronda. Mo tuts stuevan esser fideivels e prus, cun senn per responsabladad. Il fiug era in dils pli gronds inimitgs della civilisaziun. Lur pli grond quitau era pia de far stem e de stinschentar fiugs nasschents, schi spert sco pusseivel, — d'avisar en gronda spertezia barschaments buca pli dumigneivels.

Ils motivs per ils quals la professiun della guardia de notg ei svanida, las canzuns emblidads, lein nus buca allegar en quei liug.

La guardia ei denton buca morta dil tut. Oz ha ella in character different. Denter auter ha ella en vitgs e marcaus de mirar vinavon per in cert uorden durant la sera e notg, che las ustrias vegnien svidadas sin l'ura fixada dallas suprazionzas etc. Ina missiun impurtanta han oz las guardias en stabiliments, en fabricas, sper casaments publics, ed en implonts electricics sper casaments publics, ed en implonts electricics, las guardias de fiug etc.